

proces van den beginne af aan tot een *regeeringsproces*, hetgeen juridisch een onding is.

De fout, opzettelijk begaan, heeft dan ook de bedenkelijkste gevolgen gehad gedurende den geheelen loop van het geding, dat ten slotte niets meer van een *rechtsgeding* had. Het hof heeft, op de conclusiën van het openbaar ministerie, beslist, gelijk onvermijdelijk was, dat het debat zich strikt zou beperken tot de in de dagvaarding gestelde feiten. Maar het is eenvoudig onmogelijk geweest zich aan die beschikking te houden en zoo heeft men ten slotte gezien, dat de beschikking nu eens volkomen werd losgelaten, dan weer met groote gestrengheid toegepast, geheel en al naar den wil van den president, geleid door de omstandigheden.

Beschouwen wij de verschillende partijen en groepen, die in het proces een rol speelden, nader.

Allereerst de beklagden, of liever Zola. — De stoutmoedige schrijver van den brief in de *Aurore* heeft, behalve tot het houden van zijn schitterende toespraak tot de gezworenen, maar een paar malen den mond geopend in den loop van het geding en wat hij zeide, was dan niet altijd even gelukkig. Zola moet aan een begrijpelijke opgewondenheid ten prooi zijn geweest voor het proces begon. De duizenden brieven en telegrammen, uit alle oorden der wereld ontvangen, het pijnlijke bewustzijn dat bijna alle steun en hulde uit den vreemde kwam en dat het zoo vurig beminde Fransche volk doof bleef voor de stem van waarheid en recht; de persoonlijke aanvallen waaraan hij blootstond; het vooruitzicht van het geweldige dat gebeuren ging; en zeker ook het gevoel van verantwoordelijkheid, hoe fier dan ook aanvaard, voor hetgeen hij gedaan had — dat alles schijnt zijn zenuwen overspannen te hebben. Langzamerhand heeft hij zich hersteld en is bedaarder geworden; maar een enkele maal is hij toch losgebarsten, eens tegen het Hof en eens tegen generaal de Pellieux. Overigens liet hij alles aan de verdediging over, hetgeen zeer verstandig was.

Buiten het Paleis van justitie, het groote gevaarte met de lange gangen en de statige hallen, tusschen Seinekade, Boulevard du Palais en place Dauphine gelegen, heeft Zola het zwaar te verantwoorden gehad. Het moet iets zijn, na dagen zoo zwaar als deze meestal waren, telkens weer bij het uitgaan toegeschreeuwd en uitgescholden te worden door een wild huilende menigte, die met vuisten dreigt, het rijtuig naloopt en omringt en Weg met Zola! en Ter dood krijscht! De lafaards! riep Zola eens tot hen, die altijd maar meeloopende, hem door het portierraam hun gemeene taal toesnauwden. Zelfs is hij in werkelijk lijfsgevaar geweest en, zoo hij ooit wereldtriumfen behaald heeft, thans mag hij zeggen: Ik heb den volkshaat gekend.

Het Openbaar Ministerie. — In verstarde rust heeft de advocaat-generaal Van Cassel gezeten, bijna het geheele proces door. Ook deze koude, droge man kent den haat; men leze het boek dat de député Henry Maret, pas vrijgesproken in het laatste Panama-proces, heeft uitgegeven en waarin deze magistraat in de grievendste taal wordt geteekend. Van Cassel evenwel staat

onder de bevelen van den minister van justitie; hij heeft diens instructies op te volgen. Verder heeft hij het blijkbaar noodig geacht de rol van het Openbaar Ministerie zooveel mogelijk uit te wisschen en zelfs wanneer zijn tusschenkomst door de verdediging bepaald geëischt werd, heeft hij slechts een hoogst enkele maal daaraan voldaan. Vragen heeft hij bijna niet gesteld. Zijn requisitoir was waarschijnlijk in schema gereed reeds voor het proces begon. Hij zat dus stil en scherpte zijn potlood en maakte aantekeningen; zonder haat en zonder toorn, openbare aanklager op regeeringsbevel.

Het Hof en de president. — Of liever de president, Delegorgue, alleen, want van de drie andere raadsheeren heeft men niets bemerkt. Delegorgue moet een uitstekend jurist zijn. Het is mogelijk. Maar als leider der zitting is hij zeer stellig te kort geschoten. Hij is het slachtoffer geweest van 's hofs beschikking, dat er alleen over de feiten in de dagvaarding zou gesproken worden, of liever nog van de dagvaarding zelf. Hij was het levende bewijs, hoe scheef en hoe onmogelijk deze vervolging was opgezet. Eerst heeft hij getracht de beschikking te handhaven; vandaar tal van incidenten tusschen hem en de verdediging, wier conclusiën bijna altijd werden verworpen en, strikt genomen, meestal terecht. Niettemin is het haar al gauw gelukt de debatten op het terrein Dreyfus over te brengen, hetgeen ook wel geschieden moest, daar er geen afscheiding mogelijk was. Toen de president dit oogluikend had toegelaten, verschenen de generaals. En nu scheen de voorzitter van het hof — om een Fransch spreekwoord te gebruiken — zijn muts boven den molen uit te hebben geworpen. De opperofficieren hebben alles mogen zeggen, wat zij wilden. Zij spraken over de zaak Esterhazy en over de zaak Dreyfus, over het leger en over elkander, over oorlog en internationale belangen, juist gelijk zij verkozen. Hoe groot de macht van een blinkende uniform met schitterende decoraties, van een kranig optreden en een krijgshaftige stem, in Frankrijk is, wordt wel het duidelijkst aangetoond door de houding van dezen president van een gerechtshof. Als het konijntje voor de slang, kromp hij ineen en zat onbewegelijk, zoodra een generaal verscheen en het woord voerde. En nadat van militaire zijde de uiterste poging was gewaagd, nadat zonder verzet van de handhavers van het recht, de sabel in de weegschaal van Themis was geworpen, heeft plotseling de president de half vergeten, beperkende beschikking weer voor den dag gehaald en werd den laatsten getuigen en den verdedigers de mond gesnoerd, zoodra het woord Dreyfus hun over de lippen kwam.

Zoo is het recht niet veilig gebleken in de handen van dezen man der wet.

De verdediging. — De beklaagden wisten wél wat zij deden, toen zij aan mrs. Labori en Clémenceau, beiden overtuigden van hun goed recht, de schoone taak opdroegen, niet in de eerste plaats om vrijspraak voor hen te verkrijgen, maar vooral om te bewerken dat hun proces voldoende materiaal zou opleveren voor de herziening of de vernietiging van het vonnis van 1894. Voor Labori heb ik den diepsten eerbied. Een dergelijke hartstochtelijke kracht gaat zelden gepaard met zoo fijn vernuft, zooveel scherpte van redeneering en zoo onver-

moeibare taatheid. De wijze waarop de vragen werden gesteld, zóó dat toch verkregen werd wat men weten wilde, ondanks het verzet van den president; de taktiek van altijd weer conclusiën stellen, zoo vaak een stellige weigering het bereiken van zeker doel onmogelijk scheen te maken; de strijd voor de rechten der verdediging, van den eersten dag af tot den laatsten, en zelfs toen de sympathie der balie hem bijna geheel was ontvallen, met onverzwakten moed gevoerd; het voortdurend verzamelen van materiaal voor cassatie van het vonnis, indien Zola veroordeeld mocht worden — dit alles wekt de hoogste bewondering. Maar — al gold ook soms van zijn woorden, wat op de meeste Fransche redevoeringen en op de meeste advocaten-pleidooien toepasselijk is: *qu' il faut toujours faire la part de la phrase* — in nog zuiverder licht stond Labori, als hij uitbarstte tegen de wetsverkrachting waarvan hij getuige was, tegen de pressie die de hooge officieren op de gezworenen oefenden, of als hij den lof zong van den gesmaden en belasterden Zola, die hier nu zat als een arme beschuldigde, omdat hij zijn toevlucht had genomen tot geweld, het zelden geoorloofde geweld tegen alle machtigen des lands en tegen de verdraasde menigte voor een heilige zaak: de verdrukte onschuld of, indien dat niet, het vertrapte recht en de geschonden wet.

Naast hem Albert Clémenceau, de jongere broeder van den ex-député en publicist George. Een meer volmaakte aanvulling van zijn taktiek had maître Labori niet kunnen wenschen, dan hem door zijn jongen confrère werd verleend. Bij Labori's hartstocht, Clémenceau's koele en scherpe methode, steeds den draad vasthoudend, soms de vragen of uitroepen van zijn medewerker onderstrepend of toelichtend met onovertroffen zelfbeheersching. Zijn hoogsten triomf heeft Clémenceau bereikt in zijn verhoor van Esterhazy, die niet antwoorden wilde en hardnekkig zwijgen bleef, en altijd door tikten de koude vragen, als de vallende druppel op het hoofd van den gemartelde, neer in de stilte der rechtzaal, meer dan een half uur lang.

Gedurende hun meesterlijke samenwerking heeft het deze beide uitnemende mannen zeker wel het meest moeten hinderen, dat zij altijd door daalden in de sympathie van het publiek en, erger nog, in die van hun ambtgenooten. Het scheen soms, alsof zij beiden den kamp tegen het leger en het vaderland hadden aangebonden, alsof zij hier niet de strijders waren voor recht en wettelijkheid. Men liet het voorkomen, dat zij cosmopolieten waren, voor wie vaderlandsliefde een onbekend begrip was en dat zij niet ervoor terugdeinsden Frankrijk in gevaar te brengen, indien dit hun kans kon geven op succes.

De gezworenen. — Ziet ze daar zitten, de twaalf kleine burgers: een rentenier, een kantoorbediende, een tuinman, een smid, een winkelier, enz. Dat zijn de mannen die na veertien volle dagen van verhoor, pleidooi, requisitoir, repliek, moeten bepalen of Zola schuldig is aan het ten laste gelegde feit. Een vraag, gelukkig, op zich zelf van weinig beteekenis. Maar een vraag, die niet onbevooroordeeld door deze jury kan worden beantwoord. De chef van den generalen staf, generaal graaf de Boisdeffre, een der eerste personen in de Republiek, heeft hun met zooveel woorden te kennen gegeven,

dat zij hadden te kiezen tusschen den staf en den beklagde. Of Zola veroordeelen of de generale staf nam en corps ontslag! En ziedaar deze arme burgers toegerust met de macht om het leger van zijn beste aanvoerders te berooven. Kunnen zij die macht ooit gebruiken? Is het niet bespottelijk, dat woord tot hen gericht: Gij zijt de natie; aan u is de uitspraak? Verachting, vervolging, levensgevaar, een niet te dragen verantwoordelijkheid, aan twaalf toevallig samengebrachte menschen opgelegd — indien zij vrijspreken. Men stelt hun dit dilemma: wilt gij uw land verraden, antwoordt neen! en wilt gij uw land redden, zegt ja! Evenwel, verzuimt men niet eraan toe te voegen, gij zijt volmaakt vrij neen of ja te antwoorden, naar het u goed dunkt.

De getuigen. — Allereerst van hen de schitterendste groep: de officieren. Zij weigerden eerst te komen, maar bij herhaalde dagvaarding en aandrang van het Hof, voor welks rechtsgevoel dit wegblijven toch te kras was, zijn zij verschenen. Niet de minister van oorlog, die zich door den ministerraad had laten vrijstellen. Maar dan toch de personen, die in de processen Dreyfus en Esterhazy voorname rollen hebben gespeeld: de generaals Mercier, de Boisdeffre, Gonse, de Pellieux; de oversten du Paty de Clam en Henry; de majoors Lauth, Gribelin en Ravary.

Met hen begon de comédie eerst recht. Nu eens werd het ambtsgeheim ingeroepen om niet te antwoorden op lastige vragen, dan weer het „huis clos” van de beide processen, een andermaal 's hofs beschikking of het geheim van het particuliere leven. De officieren hebben dan ook eigenlijk uitsluitend verteld, wat zij noodig achtten om indruk te maken op het publiek en de jury. De diabolische figuur van den overste du Paty de Clam — men weet welke rol Zola dezen man in de duistere Dreyfus-zaak toeschrijft — had zeker een der voornaamste getuigen moeten zijn; maar zijn verhoor mislukte geheel, doordat hij ongehinderd een algemeene weigering kon stellen tegenover de vragen, die het hem niet lustte te beantwoorden. Hij wandelde met zijn dandy-pas de zaal binnen en groette met schokkende, onberispelijk-militaire bewegingen de gezworenen en het hof, terwijl hij zijn koud, minachtend oog met onbeschrijfelijke arrogantie over de zaal liet dwalen. Voor men van de verbazing over zijn verschijning bekomen was, was zijn getuigenis afgeloopen. Let wel: het getuigenis van den man, dien Zola voor den macchiavellistischen bewerker houdt van het vonnis, dat Dreyfus vernietigde.

De generaals Mercier, de Pellieux en Gonse hebben donderende verklaringen afgelegd in de rechtszaal, die door de Boisdeffre zijn bevestigd. Dreyfus was de verrader, zeiden zij, en daarmee uit. Het kwam hun onbegrijpelijk voor, dat niet iedereen zich daarbij neerlegde; dat er op deze plaats nog iets meer noodig was dan een soldatenwoord. Zij zijn gewoon het zwaard uit de schede te rukken, zoodra iemand daaraan maar schijnt te twifelen; en zie, hier was een advocaat en eischte voor hun woord den steun van feiten. Dat het woord van een schoenpoetser op deze plaats evenveel waarde had als dat van een maarschalk van Frankrijk, namelijk alleen voorzoover het bewijs der waarheid geleverd werd — daarvan schenen zij niet te overtuigen te zijn. Het strekt